

JÓKAI FORRÁSHASZNÁLATA.

A Névtelen vár és a Hirhedett kalandor.

(Második, befejező közlemény.)

II.

Egy évvel a *Névtelen vár* után, 1878-ban, különös alkotás lát napvilágot, Jókai pikareszk regénye: *Egy hirhedett kalandor a XVII. századból*. De forrása nem a spanyol-francia-angol-német pikareszk-irodalom valamely világhírű remekalkotása, hanem megint csak Bülaú gyűjteménye, amelyhez továbbra is hí marad a *Névtelen vár* sikeres szerzője.¹ Egy különös élet váratlan és kiszámíthatatlan kanyarulatain fut végig ez a regény, amelyben nem lehet szó megállásról, elmélyülésről, következtetésről, lélekelemzésről. A «picaro» nem élheti bele magát *egy* milióbe: szeszélyes és sokszor kegyetlen sorsa ragadja új meg új környezetbe és válogatottnál válogatottabb helyzetekbe. A kalandor természettől fogva lágy jellemét megpuhítja ez a sok fordulat; lelkiismerete mély álomba szenderül, s kérdés, fölédred-e valaha.

Bülaú készen adja a kalandor bünlajstromát, de a megterés eszményi eszközt is. Egy fiatalon meghalt feleség öröködik fölötte fehér galamb képében s vigyáz a sok veszélytől fenyegetett gyöngé lélekre.

Bülaú elbeszélése forrásaként a *Rheinischer Antiquariust* jelöli meg. Rajka László, Jókai forrásainak buzgó és sikeres kutatója, meggyőzően mutatja ki, hogy az emlékiratok, baedekerek és történelmi titkok kedvelője a *Rheinischer Antiquariust* olvasta, sőt meg is vette, s ebből a könyvből a témánkra vonatkozó lapok ki vannak tépve — ez arra mutat, hogy Jókai talán vidéken dolgozott regényén. Rajka értékes tanulmányaiból az derül ki, hogy a Bülaúból hiányzó némely részlet eredetét (pl.

¹ *Abenteuererleben* (id. m. I. kötet, 474—480. l.). Érdekes, hogy Duckett fordításában a cím megfelel a magyar regény címének: *Un aventurier de bas étage au XVIIe siècle*. Ebben a kiadásban a bennünket érdeklő két forrás (*Les hôtés mystérieux du château d'Eishausen* és *Un aventurier* stb.) az első kötetben, egymás közelében, mint a kötet első és harmadik darabja, foglal helyet.

a Muh-Kalb) is Stramberg *Rheinischer Antiquarius*ában kell keresni. Mivel Rajka az ezzel kapcsolatos problémákat mintaszerűen megoldotta,¹ mi itt arra szorítkozunk, hogy a Jókai és Bülaú szövege közti párhuzamot vizsgáljuk végig. Mert bár kétségtelen, hogy Jókai végül is teljesen kiaknázza a *Rheinischer Antiquarius*t, viszont az is bizonyos, hogy Bülaú szövegének minden mondatát, sőt ahol lehet, minden szavát felhasználta, és hogy a mű címe pontosan a Bülaú francia kiadásában szereplő cím fordítása; bizonyos az is, hogy Bülauban, amelyet Jókai a *Névtelen vár* kedvéért forgatott, a két regény forrásai egymás közelében csőrgedeztek. A legvalószínűbb föltevésnek az látszik, hogy Jókai a *Névtelen vár*hoz felhasználta gyűjtőmunkát (Bülaú kollektióját) tovább lapozgatva, rájött az «Abenteuerleben» izére, s ebben rábukkant a *Rheinischer Antiquarius*ra, amelynek ismeretét Rajka meggyőző érvelése szerint egy másik, e korbéli Jókai-novella is bizonyítja. Ekkor már Stramberg — bővebb munkája után dolgozott Jókai, s így ez tekinthető a *Hírkedett kalandor* végleges forrásának.

A magyar szerző lépésről-lépésre követi forrását, csak hosszabb — s tegyük hozzá: izesebb — lére ereszti mondani-valóját. Elég tehát, ha végigmegyünk Bülaú történetén: *Jókai annak minden mondatát felhasználta*. Az apróbb eltérésekre a jegyzetekben utalunk.

«Amikor a franciák 1688-ban hiába ostromolták Coblenzet, észrevették, hogy az Ehrenbreitstein várából a helyőrség legjobb tüzére² által irányított ágyúgolyók teljesen hatástalanok maradtak. Ezt az embert letartóztatásba helyezték s csakhamar bebizonyult, hogy titokban a franciákkal cimborált.»

Így kezdődik Bülaú elbeszélése, és így kezdődik Jókai kereses regénye is. A tüzkersók titka véletlenül kitudódik, és Hugó, a garnizon legjobb tüzére, a bűnök egész seregét vallja be. A tárgyalásra maga az uralkodó herceg is kíváncsi — Hugó hosszas elbeszélésbe fog, hogy modern Seherezádeként addig

¹ *Jókai Kalandora*. Az Erdélyi Kath. Akadémia felolvasásai, I. oszt. 5. sz. Kolozsvár, 1932. — *Jókai's Abenteuer-Roman*. Ungarische Jahrbücher, 1932. — *Jókai és a Rajnai Antikvárius*. Erdélyi Múzeum, 1935. Az utóbbinak tartalmát Rajka László volt szíves velem levélben közölni. — A Baphomet-epizódról: Rajka László, *Jókai «Baphomet»-je a történelem megvilágításában*. Vasárnap (Arad), 1932. — A magyar kutatás Rajka Lászlótól várhatja a legtöbb reménységgel Stramberg és Bülaú szövegének pontosabb összevetését is, ami talán véglegesen tisztázná a kérdést. — Itt említjük meg, hogy mint e cikk kizsedése után megtudtuk, Rajka László az aradi Vasárnap kiadásában (1934) Bülaunak a *Névtelen várral* kapcsolatos szövegét is magyarította (*A Névtelen Vár hőse*). Csupán a bibliografiai teljesség kedvéért említjük meg, hogy e feladatokra s a valószínű megoldásra e sorok írója már 1928-ban rámutatott (Irodalomtörténet, 1928. VII—VIII. sz., 4. l.)

² «Constabler». Jókai is ezt a szót használja s alaposan leírja a constabler mesterségének nehézségeit és finomságait.

húzza-halassza az ítélethozatalt, amíg a franciák be nem veszik a várat. Ezt a célját ugyan nem éri el, de életének története önmagában is érték, amelynek forgalomba kellett kerülnie.

Hugo Meyer Jókainál csak «Hugó», s apja a magyar regényben egyszerű tímármester, nem törvényszéki írnok¹. Bülau szerint apja szerzi be Hatzfeld ezredébe zászlósnak². Ezzel az ezreddel jelenik meg Krakkó alatt 1657 körül, s az ostrom alatt kitűnik tehetségével és ügyességével («durch Neigung und Geschick»), mert pompásan kezeli az ostromágyúkat.³ De a kitűnő tüzér egyúttal a gáláns kalandok rettenthetetlen hőse is, s egy ilyenféle kirándulás a Visztulán túlrá II. Rákóczy György portyázóinak kezére juttatja. Az erdélyi fejedelem ekkor a svédekkel állt szövetségben a lengyelek ellen. Rákóczy emberei pár garasért eladják egy tatár főnöknek, aki lóhalálában elvágat vele Ukrajna legbelseje felé. De egy hajdemák banda útközben megtámadja a tatár karavánt, és Meyer is foglyuk marad. A hajdemákok hosszú lovaglás után, ami közben Kamienec vára mellett is elvonultak,⁴ végre megérkeztek búvóhelyükre, amely egy hegyes szikla legtetőjén volt — ide csak egy csigával felhúzott kosár útján lehetett feljutni.⁵ A hajdemákok hetmanja nagyon szigorú főnök volt. Ebből a halavány adatból a magyar mesélő a nyüzsgő, pezsgő rablótanyára illő torzonborz medvét alakít.

Ebben a barlangban a fogoly zászlós egy szolgálaton kívül helyezett kis ágyút⁶ talált. Ezt olyan szépen rendbehozta, hogy amikor újra ráhelyezték az ágyútalpra, megint lőni lehetett vele, s az első lövés a banda kedvencévé tette Hugót. A sósvízű mélységbe való halálugrás Madus jegykendőjéért Jókai külön leleménye. Nem sokkal ezután a rablóbarlangot Siniawski és Potocki bandái ostrom alá vették, vizüket felfogták, s úgy látszott, hogy az ostrom csak a rablók elfogásával végződhetik. De ekkor a kijavított ágyú egy lövése megölte «Pulkownikot, az ostromlók vezérét»;⁷ erre azok megfutamodtak.

A hajdemákok főnöke azzal jutalmazta tüzerének jó szolgálatait, hogy feleségül adta neki a megelőző hetman leányát,

¹ «Gerichtsschreiber».

² Jókainál: «zászlótartó». A német szövegben «Fähndrich», a franciában «enseigne».

³ A magyar regény úgyszólván pontosan fordítja Bülau szövegét: «Ott... különös ügyességet tanúsítottam az ostromágyú kezelésénél...» (16. l.)

⁴ Kamienec nem szerepel Jókainál.

⁵ Jókai persze nem mulasztja el a jó alkalmat, hogy technikai furfangokat ne eszeljen ki, vagy ne színezzon elevenebbre (35).

⁶ «Falconet».

⁷ A magyar regényírónál, aki az első fejezetekben különösen sokat dobálózik szláv szavakkal és mondatokkal, a pulkownik természetesen nem tulajdonnév, mint a francia szövegben, hanem köznév.

de előbb Oláhországba kísérte s a legelső kéznél levő pópával az ortodox hitre téríttette Hugót. Jókainál Madus a hetman saját leánya: így egyszerűbb. — Az esküvő után a volt zászlós feleségének Glubowa faluban levő kis birtokára vonulhatott vissza. Jókai a rabló-romantikához s tündérszigetet kereső saját vágyaihoz¹ híven tekervényes sziklafolyosón át hegyóriások közé zárt paradicsomba vezeti az ifjú párt, ez a Viszpa-Ogród idillje. Madus nemcsak szép nő volt, hanem jó lélek is.²

Az ifjú férj egyetlen szórakozása a zsványok egyre gyakoribb s egyre vakmerőbb kirándulásai, amelyekre őt is meghívják;³ nem tud ellenállni, pedig lelkiismerete nyugtalanodik. Egy napon társaival egy zsidó kereskedőkből álló karavánt támad meg, amely a mohilewi vásárra igyekszik. Meyer Hugó irgalmasságból megadja a kegyelemdőfést⁴ egy súlyosan sérült öreg töröknek, de ekkor azt is fölteszi magában, hogy a legelső adandó alkalommal faképnél hagyja ezt a gyilkos bandát. Ezért a hajdemákok szabályaival ellentétben⁵ azt a háromszáz dukátot, amelyet a töröknél talált, megtartotta s későbbi céljainak elérésére a glubowai templomba rejtette el; Jókainál a mankóba, ez érdekesebb és valószínűbb is...⁶

A vérszemet kapott hetman most már Berdyczow erődjét akarja megostromolni s Hugót küldi ki kémnek.⁷ De a berdyczowi szerzetesek közt Hugó megtér: mélyen meghatja otthoni vallásának gyakorlata és Szűz Mária virágos oltára. Mindent meggyón a perjelnek és megkönnyebbült lélekkel megy vissza a rablókhoz. Az ostrom közben Hugó háromszor is változtatja ütege helyzetét és így időt enged Wisnoviecki hercegnek, hogy megérkezzék a vár fölmentésére s megsemmisítse a Húsvét napján lerészegedett ostromlókat. Hugó menekül legelőször s kerülő úton Berdyczowba megy, ahol ajánlólevelet kap Lembergbe. A magyar regényben a prior nem adhat ajánlólevelet a zsványnak, hanem egy rejtelmes zsidóhoz utasítja.

Lembergben az öreg török dukátjai rávettek egy zsidót,⁸ hogy bevezesse Hugót Zbaras herceg⁹ udvarába, ahol a hercegi tűzrétség vezetője lesz. Még a hercegnő is kitünteti vonzalmával

¹ V. ö. pl. a *Görög tűz* «aranyországát». L. Rajka, id. tanulmány, 10. l.

² «ein schönes Weib und guten Gemüths».

³ *Hírhedett kalandor*, 59—60. l. — Jókai természetesen elejti Bülau tudósításának azt a motívumát, hogy Madus ruhái mindkét oldalon impregnálva voltak faggyúval a férgek ellen.

⁴ Jókainál festőibb fegyver: jatagán szerepel (63. kk. l.).

⁵ V. ö. Jókai, 64. l.

⁶ Rajka találó megjegyzéseket fűz hozzá (id. m., 11. l.).

⁷ Jókainál azért is, mert megsántult.

⁸ Malach és cinkosa a hercegné régi ideáljának ruháiba öltöztetik Hugót.

⁹ Jókai nem vezet be új herceget: helyesen teszi, ha a már ismerős diadalmas vezért, Visznovieszkyt, mutatja be most új oldalról.

a kalandort. A féltékeny herceg börtönbe vetteti, kezén-lábán megláncoltatja, megkínóztatja és tűzhalálra ítelteti mint hajdemákot,¹ rablót, gyilkost, szakadárt és aposztatát. Ekkor Madus és gyermeke szelleme jelenik meg neki (Madust a hetman mint árulót megölte) s kivезeti a börtön útvesztőjéből.

A jelenés szavait érdemes idejegyezni, mert Jókait meghílették: «Néz csak, — mondta Madus, aki már nem hasonlított oláh parasztlányhoz, hanem igazi nagyúri hölgyhöz, — nézz csak szegény kis gyermekünkre, aki nem jöhetett a világra, mert a hetman, aki azzal gyanúsított engem, hogy én is tudtam a kolostor embereivel való megegyezéséről, nagy kardjával levágta a fejemet. Most érte is, érted is imádkozom. Gyermeked is szüntelenül kéri Istent érted s ő volt az, aki apja életéért esedezett Isten Anyjához. Kelj föl és kövess!»... «Egyszerre friss és élénk reggeli légáramlat csapta meg; érezte, hogy galambszárnyak érintik homlokát: szabad volt...»²

Mint koldus szeli át Lengyelországot. De Poroszországban az emberek nem akarják elhinni, hogy önkéntes penitenciául viseli nyakán a lembergi börtönből elhozott vasörvet. Ez a nyakörv kóstitatja meg Hugóval a remeteéletet is. Hogy legyen mit ennie, dán verbunkosoknak adja el magát, de a dán városokban nem ízlik neki az élet. Odenseben megszökik, sekrestyés lesz a norstrand-i templomban. De a csöndes életet elúnja, s mikor egy Hansa-hajó horgonyt vet kikötőjében, kirabolja a kápolnát és Hamburgba szökik. Jókai nem viszi el hősté Dániába, sem az Eszaki-tenger szigetére: sekrestyés a vörös lovagoknál lesz Stettinben, ahol Baphometet imádják³. Hamburgban egy darabig jól él, de sokszor késre megy hozzá hasonló csirkefogókkal. Egyiket megöli s újra menekül. Jókai jobban kiszínezi a hamburgi kalandot: egy ál-puritán uzsorást és a Muh-borjú mondáját kapcsolja Hugó életébe. Ott, ahol Bülau néhány mondattal beéri, Jókai gondosan gyűjtött *babonátárából* bőségesen ellátja az olvasó fantáziáját. A leszúrt gazfickó itt az uzsorás fia. A münsteri tűzérsgnél pompás sora van, de biztonság okáért Bergmayer kapitány aláírásával elbocsátó levelet hamisít magának.⁴ Egy andernachi ismerőse elmeséli, hogy szülei meghaltak, s öröksége még az adósságok kifizetésére sem volt elég; no meg azt is, hogy viselt dolgaiból sok köztudomású...⁵ Erre Hugó

¹ Jókai beiktatja a gyónási titok elárulására felfogadott hajdemák pap epizódját.

² V. ö. *Hirhedett kalandor*, 108—109. l.

³ Ilyen fekete misés részleteket l. még a *Fekete gyémántokban* és *Rákóczi fiaiban* is. L. Rajka (id. m. 15. l. 8. j.), aki egyébként a Baphomet-epizódot sikerrel vezeti vissza Hammer-Purgstallnak a templáriusok büneiről szóló tanulmányaira (id. m. 13—15. l.).

⁴ Bergmayer neve megmarad a magyar regényben is. A hamisítás itt szabadságmeghosszabbítást céloz «egy nulla» hozzátételével.

⁵ Mint Gil Blas (X. könyv 2. fej.) s más pikareszk hősök, Hugó is megrendülni tér vissza szülőfalujába. Apja fölakasztotta magát — ő miatta.

megint odébb áll az útlevel segítségével s cserben hagyja a münsteri tüzéreket.

El lévén határozva, hogy egészen új emberré lesz,¹ a hollandi tüzérségbe véteti föl magát. Itt annyira kitűnik mindenképen példaszzerű viselkedésével, hogy egy fiatal és gazdag özvegyasszony kezével és szívével ajándékozza meg. Több gyermeke is született tőle s Meyer oly boldogan és oly jó egyetértésben élt vele, mint azelőtt Madusával, kinek drága arca bizonytal az édes megelégedés kifejezésével szemlélte őt a magas égből. De a gonosz szellem, a hiúság démona, megkörnyékezte az új feleséget: azt akarta elérni, hogy férje egyszerű káplárból tisztté lépjen elő. Mivel az államszövetség békében élt Európa többi részével, a hollandiai szolgálatban semmi kilátás sem volt előléptetésre. Meyer Hugó ezért elhatározta, hogy a guineai parton vállal szolgálatot,² majd Keletindiában. Igyekeztét hadnagyi ranggal jutalmazták; de úgy látszik, hogy azokon a távoli vidékeken, ahol tartózkodnia kellett, még néhány pogány szokást sajátított el. Mikor visszatért családi otthonába, megtudta, hogy hosszú távolléte alatt újabb gyermeke született. Meyer felháborodásában azonnali válást követelt, de felesége bizonykodott, hogy ez a gyermek igazán az ő gyermeke. Elbeszélte neki, hogy amikor egy éjjel férjére gondolt s szeretett volna vele lenni, egyszerre úgy érezte, hogy Zeelandból (Hollandia) hirtelen Keletindiába került, ahol kedves Hugójával találkozott, de ez — úgy látszik — nem vett észre semmit; ezután az asszony ugyanezen az úton visszatért Zeelandba. Meyer Hugó elhitte-e ezt a csodát, vagy úgy vélte, hogy végeredményben neki sem igen van joga szemrehányásokat tenni feleségének? Igazán nem tudjuk megmondani. Annyi bizonyos, hogy elejtette a témát s többet nem beszélt róla. Engedékenysége és türelmessége annyi csúfolódást és kellemetlen pletykát zúdított a nyakába, hogy végül mégis csak megsokalta a dolgot. Egy szép napon a vlissingeni homokpartra ment sétálni feleségével, s ezt azóta senki se látta viszont. Jókai itt is hősére kedvező megoldást talál: a holland asszony maga megy a feneketlen homokba, ahova férje az ő vörös bársonyfőkötőjét dobta. Hugó meg akarná menteni, de ő eltaszítja magától. Hugó ettől a pillanattól kezdve úgy érezte, hogy állandóan repülő fekete kísértet — madár vagy denevér (a magyar regényben *holló*) — követi, mely majd körülötte rep-

¹ «Egy fillér nélkül álltam a világban. És mégsem éreztem magamat szegénynek. Az volt a gondolatom, hogy én egy ma született ember vagyok: senki és semmi. De mégis annyival jobb az útszélre kített csecsemőnél, hogy nekem már nem kell járnai és beszélni tanulnom s senkinek nem kell azzal vesződni, hogy még dajkáljon és ringasson.» (*Hírhedett kalandor*, 179.)

² Guineát Jókai mellőzi.

kedett, majd meg bizalmaskodóan kezére vagy vállára ült s közben gyászos rikoltozással reszketettette meg a levegőt.

Ez a hollandiai-indiai kaland a történet egyik legjellegzetesebb része.¹ Jókai ki is használta minden irányban. A *Csigák regénye*² írója kagylótenyésztési kísérlettel hódíttatja meg a hollandi özvegyet; a memoárok kedvelője Sommer-Sumro kalandoréletébe kapcsolja bele regényhősének indiai karrierjét; a misztikum gúnycifrázta visszáját széles kedvvel élvezi ki a magyar humorista, amikor a középkori «Schneekind»-novella óta divatos házasságtörési mesének — az indiai «couleur locale» felhasználásával — újköntöstsab: Majmuna és Danesh tündéreket teszi felelőssé az Araráton való álombeli találkozásért. Az ál-szent özvegynek és méltó környezetének pompás karikatúrái között tehetetlenül áll a polgári keretbe nem illő kalandor — védené a maga igazát, ha volna «igaza» az ilyen embernek... A pikareszk regény, az angol ironikus regény és a nemzetközi kalandregény fölött Le Sage és Molière szelleme lebeg, akár csak a holló a szegény Meyer Hugó fölött.

Bizonyára nem egészen véletlen, hogy ennek a félig babonás, félig szatirikus históriának párdarabját megtaláljuk a «francia Jókai», Alexandre Dumas père egyik legszellemesebb, legelevenebb humorú novellájában, amelynek címe: *Olifus apó házasságai* (*Les mariages de père Olifus*). Olifus hollandiai tengerész társaival «tengeri asszonyt» fog, beleszeret és feleségül veszi. A «Buchold» — ez a szíren neve — époly erős, mint amilyen féltékeny, és sokszor tettelegesen fenýíti meg kiábrándult életpárját. A helyzet annyira elmérgesedik, hogy a különös feleség a Stavorin-tó jege alá akarja fojtani férjét. Az utolsó nagy csata Olifus javára dűl el, s a Buchold élettelenül terűl el a földön. Olifus félig-meddig feleséggyilkos lett, mint Hugo von Habernix. S ettől fogva élete minden fontosabb pillanatában megjelenik elötte felesége és elrontja újabb házasságait. A kellő pillanatban ő foglalja el, az új feleségjelölt helyét. S minden ilyen hallucináció után egy, néha két valóságos gyermek látja meg a sápadt hollandiai napvilágot... Amikor Olifus ötödször készül házasodni s el akarja venni Schimindrát, aki negyedik, méregkeverő menyasszonyától mentette meg, ismét csak a Buchold jelenik meg férje elötte s bejelenti, hogy meg fog halni. Olifus otthagya Schimindrát és az exotikus tájat, hazamegy Monnikendamba, ahol csakugyan egy csomó gyermeket talál, akik az ő nevét viselik, de nagyon húzódoznak tőle.

Ami a két regény összetartozását megpecsételi, az az a jellegzetesen furcsa viszony, amelyben a szerző tárgyával

¹ L. Rajka, id. m. 18—19. l.

² Ez az 1871-ben megjelent világirodalmi unikum adhatta meg az alapötletet a visszafelé csavaródó kagyló esetéhez s így előtanulmány a *Hírhedett kalandorhoz*.

szemben áll. A különös kaland igazi jellegét a természetfölötti elemnek és a szkeptikus szatirának pompás keveréke adja meg. Hiába «vakarja fejét» Olifus, és hasztalan indít pert felesége ellen Hugó: minden hitetlenkedésükkel sem tüntethetik el azt a «tényt», hogy hollandiai feleségeik valami rendkívüli telepátia vagy hallucináció szárnyán igazán meglátogatták őket. Dumas és Jókai ösztönösen érzik, hogy tárgyuknak milyen érdekes kettős arca van, s túlaradó humorral kacérkodják végig a történetet, a nélkül, hogy akár a komoly, akár az ironikus hangot feláldoznák. Hugó is, Olifus is gyöngé akarátú, kétes múltú lélek; életük a tréfás vagy komor sors játéka volt; egyéniségük semmi a terhelő és enyhítő körülmények súlyával szemben.

*

Hollandiai feleségének katasztrófája után Bülau Hugója Berg-op-Zoomon keresztül Bois-le-Duc-be menekül s itt egy kis karavánhoz csatlakozik, amely Anversbe indult.¹ Hoogstraten közelében az óvatosságról megfélemedezett karavánt² az ördöggel közvetlen összeköttetésben álló baklovagok (Bockreiter) támadják meg;³ az utasok egy részét megölik, a többi — köztük Hugó — fogságukba esik.⁴ De nem hajlandó lelke üdvösségét feláldozni, hogy magasabb rangot kapjon azon a boszorkányszombaton, amelyet a kranendonki pusztán ünnepeinek meg.⁵ A bilgeni parancsnok és katonái elfogják a baklovagokat; sokat közülük — még gyerekeket is — elrettentő példa kedvéért felakasztanak a fákra; a megmaradottakat, így Hugót is, eladják a francia sorozóknak.⁶

Hugó a liliei tüzéséghez kerül,⁷ majd Hollandiába küldik kémkedni. Feleségül veszi kapitánya szeretőjét⁸ s egy darabig — a kapitány haláláig — bőségben él. Egy hollandi barátja hagyatékából sikkaszt, s azzal is vádolják, hogy a századpénztárba nyúlt. (Ezek a részletek Jókainál kimaradnak: a kapitány halála és a szégyenletes házasság után Hugó egyenesen Ehrenbreitsteinbe kerül.) A sikkasztás helyett Jókai a

¹ A karavánhoz csatlakozás előtt hallgatta ki Hugó a baklovagok tervezését. *Hírhedett kalandor*, 248. l.

² Nem hallgatnak Hugó figyelmeztetésére.

³ Jókai, 251. l.

⁴ A bandavezér címe «Maker.» (Bülau IV. 497. l.) Jókainál is: «Ne félj semmit. Én vagyok a .Maker', a baklovagok hadnagya...» (HK. 254. l.)

⁵ A hollandiai fejezetek geografiája kissé zavaros. Nijmegen nagyon messze van Zeeland tartománytól és Vlissingentől. S ha Nijmegenből sétálni indul egy házaspár, nem igen jut el egyhamar a Kempen vidékére. A baklovagoknak és boszorkányoknak persze könnyebb áthidalni az ilyen távolságokat.

⁶ «tiz tallér felpénzért» — mondja Jókai (270. l.) Bülau után.

⁷ Jókai, 272. l.

⁸ Jókainál kényszerítik rá. (274. l.)

babonás megoldást karolja föl: Hugónak «gyerehaza-tallérja» van.¹ Erre megszökik utolsó állomáshelyéről, Metzről, az 1675-ik év elején. Egy darabig Pfalzban kóborol, majd álnév alatt Ehrenbreitstein védői közé szegődik. Itt mint kiváló tüzérnek jól ment dolga 1688-ig — ekkor egy régi baklovag ismerőse 200. forintot ajánlott neki az árulásért. Mindent nagyon őszintén bevallott s a mély megbánás jeleit mutatta. De a bírák nem vették figyelembe bűnbánatát hanem — hogy példát mutassanak — felnégyeltetésre ítélték, mint a római katolikus apostoli szent vallás megvetőjét, visszaeső gyilkost, szentségtörő tolvajt és *pactum diabolicum implicitum*ban fölöttébb gyanús egyént. De érseki irgalmasságában a választófejedelem — tekintettel arra, hogy a terhére rótt legtöbb cselekvényre a vádlott saját, önkéntes vallomásain kívül más bizonyíték nem volt — beleegyezett a büntetés megváltoztatásába. Megelégedtek a hátulról való lelövessel. Koponyáját az ágyüöntőde egyik pillérjére erősítették, s még most is megvan az a hasonmás, melyet Siegel doktor, a választófejedelem orvosa készített róla.²

Itt végződik Bülaun elbeszélése. Jókai az enyhítő körülményekhez való következetes ragaszkodással az árulás vádja alól is tisztázza hőstét, ugyanolyan «kétarcú» föltevással, mint már annyiszor: az árulást testesere magyarázza: nem az igazi Hugó követte el ezt a főbenjáró bünt. sem. A keret bezárul: a herceg félig-meddig kegyelmet ad. De az igazi kegyelmet Madus, a fehér galamb biztosítja ura lelke számára, s így az annyi szennyen, gyanún és gúnyon keresztül sajtolt lélek megtisztulva hagyja el testét — az utolsó akkord a megilletődésé.

Jókai ezúttal meg sem említi Bülaunt, akitől meséjét «első olvasásban» vette. A *Rheinischer Antiquarius*ra utal, a lapszámok pontos megjelölésével. Ez az idézet is megvan Bülaun történetének elején: «Rheinischer Antiquarius, S. 613. ff.»;³ ez vezette rá Jókait, hogy Bülaun túl, annak forrásához menjen teljesebb hitelességért és további részletekért.

Akármilyen változatos Hugo Meyer sorsa Bülaunál, csontváz csak az, amelyre Jókai rátelepíti különös és borzalmas szokások, babonák, szentségtörések, csábítások húsát-vérét. Jegyzeteink és párhuzamaink bőven ellátnak példákkal a nagy mesélő módszerére nézve. Itt csak néhány összefoglalásra és kiegészítésre van szükség.

Jókai szélesebben mesél, ezért a miliő-rajzot el kell mélyíteni és a sokféle rablóbanda, mindegyikének más-más szint kell adni. Milyen különbség van például a hajdemások és bak-

¹ Bülaunál «Heckthaler» vagy «Heckethaler», v. ö. HK. 271: «Heckthaller».

² Bülaunál Hiegel.

³ Jókainál persze pontosabban: «a Rheinischer Antiquarius második része második kötetének 613–616. lapjain».

lovagok, vagy a szentségtörő stettini lovagok között! Milyen más hőstünk hollandiai és galíciai házassága; milyen más a hangulata minden „megtérésének” és minden menekülésének! Hugó nem egy előkelő hölgynek tetszett, de minden ilyen kalandnak egyéni körülményeket kellett kapnia, mert a pikareszk regény veszedelmes zátonya az ismétlés unalma. Amikor — pályája elején — Marinkának udvarol, férjét csak azzal tudja lefegyverezni, hogy unitáriusnak tettei magát, s ez alkalmat ad Jókainak egy kis «homousion»-szerű laikus teologizálásra.¹ A rémregényt életteljes — sokszor gigászi — természet képei veszik körül, nagy emberi erő kifejtés viharzik benne, technika és hit, nemzetköziség és honvágy, idill-szomj és nagyravágyás, Ormuzd és Ahriman harca egy nádszál-lélekért: mindez együtt ad életet, helyenkint értéket is, egy másodrangú regénynek.²

A miliőkszínezésén és differenciálásán kívül a meseátmeneteinek símább, szilárdabb összefüggését is biztosítani kellett. És biztosítani kellett a mesés történet mesélismódjának felsőbbeséges elevenségét. Alig van Jókai meseszövéseinek olyan szerencsés szimbóluma, mint Hugó útja a berdyczewi perjeltől a lebergi zsidóhoz. A prior csak nagyon általános utasítást ad — akár csak Bülau — Hugót aztán sikátorokon és rejtélyes alakok ellenállásán át vezeti a csengő arany meg Jókai fantáziája Malach zsidóhoz. Végre aztán «egy izmos szolgálégény lámpással levezetett egy sötét lépcsőn, kieresztett a kapun s én ott találtam magamat ugyanazon utcának a bejáratánál, amelyben bejöttem; a Malach háza volt benne a legszélső szögletház. S engem félnapig hurooltak föl és le, előre és hátra az egész ghetton keresztül, azért, hogy a legelső házhoz odataláljak.»³ — Ha az ember Bülau történeti tudósításának álláspontjára helyezkedik, ilyen kanyargósnak találja a mesélő Jókai útját...

De ami egészen Jókaira várt, az a történet *hangulatának* megtalálása. Bülau erre nézve értékes útmutatást adott ugyan,⁴

¹ 19—20. l. V. ö. Rajka, id. m. 10—11. l.

² Másodrangú talán azért is, mert Jókai nem ad és nem is adhat neki magyar miliőt és társadalmi regényhez illő súlyt, mint a *Névtelen várnak*. Egyetlen magyar vonatkozás ugyan mindjárt Bülau tudósítása elején felkelthette Jókai figyelmét: az, hogy Rákóczy György lengyelországi hadjárataról van szó.

³ HK. 82. s k. l.

⁴ Madus megjelenéséhez fűzött jegyzetében: «Látjuk, hogy a kalandor, akinek kijelentéseit vándorlásainak és kalandjainak legnagyobb részére nézve el kell fogadni, a valóság közbe költészetet is tudott vegyíteni. Az az őszinteség, amellyel bevallotta olyan bűneit, amelyek saját vallomása nélkül ismeretlenek maradtak volna, kezeség a mellett, hogy általában igazat mondott, amikor az igazság nem árthatott neki. De lehet, hogy kissé megszépítette elbeszélésének lényegét, s a képzelőtehetség nem hiányzott nála.» Egy következő jegyzetben: «Első kísértetlátásai és az utóbbiak nagy különbözőségében talán a jó s a rossz harcát láthatjuk, amely lelkében folyt.» Nem hazudozni akart,

de sem a poézist, sem az iróniát nem áraszhatta szét szük-szavú meséjén úgy, amint azt Jókai ebben a legteljesebb magyar pikareszk regényben megtehetette. A regény elején felállított bűnlajtromból, amely messze felülmúlja a romantikus Sue *Hét főbűnének* tervét, végül nem marad semmi: a picaro megtudta nyerni részvétünket — a száraz jogember, a soltész alulmarad a méltányosság emberével, a fejedelemmel szemben — a nélkül, hogy kilépne szerepéből s üldözött ártatlansággá magasztosulna.

Szerencsénkre Bülau két legfontosabb kölcsöne két póluson mutatja Jókai átfoghatatlan terjedelmű tehetségének rendszerét: a francia legitimizmus és a Győr alatt összeomlott magyar nemesség a mindent meghódító emberi nagyság képével hatott meg a *Névtelen várban*; a *Hirhedett kalandor* az emberi gyöngeség és esendőség költészetével fogta meg a szíveket.

HANKISS JÁNOS.

Függelék.

Ámbár a tények világos tanúságot tesznek Jókai és Bülau viszonyáról, ezúttal abban a szerencsés helyzetben van a kutatás, hogy a tények mellé „okmányokat” is állíthat. Jókai nagyértékű jegyzőkönyvecskéi közül az, amely a Nemzeti Múzeum irattárában a 699/Oct. Hung. XIII. számot kapta, részletesen megmutatja a *Névtelen vár* geneziséét, úgy, ahogy a magyar regényíró Bülaut kivonatolta, közben más forrásmunkákból is jegyzeteket készített s a *Hirhedett kalandor* vázlatát is összeállította. Mindez egyetlen noteszben, nyilván időben is egymásután történt. Mivel ritka eset, hogy egy műnek az író ceruzája alatt és képzeletében való alakulásáról ilyen pontos «lassított fölvételt» készíthetünk, ide jegyezzük a nevezetes jegyzőkönyvnek tanulmányunkat illető részleteit:¹

A jegyzőkönyv levelei géppel vannak megszámozva. A már feldolgozott jegyzeteket Jókai rendszerint áthúzta — ez

amikor a szellemjelenésekről beszélt, hanem képzeletének megszálltsága érvényesült. «Man sieht, dass der Abenteurer . . . Dichtung und Wahrheit gemischt hat . . . War bei dem allen nicht blos bewusste Erfindung, sondern auch Einbildungskraft im Spiele, so könnte man in dem Gegensatz früherer und späterer Wahnbilder den Kampf des guten und bösen Principis in seiner Seele ausgesprochen finden.» (Bülau, I. köt. 477. l. 1. és 2. jegyzet.)

¹ A *Névtelen vár* (1877) s a *Hirhedett kalandor* (1879) számára történt anyaggyűjtésen kívül az orosz-lengyel tárgyú munkákhoz (megnevezett forrás: *Salvandy: Histoire de la Pologne avant et sous le roi Sobieski*, 38. levél verso) és a *Rab Rábyhoz* (1879) végzett kutatások nyomát találjuk itt, de sok novella is használt vehette e notesz változatos tartalmának. (Pl. *Láda, kérnek, jössz-e?*)

nála az elintézés jele — néha más jellel oldotta fel aktualitá-
sukat. A 0-sal jelezhető lap néhány magánföljegyzése¹ után a
notesz Bülauval kezdődik.²

1. levél (recto): Geheime Geschichten und räthselhafte Menschen
Fridrich Bülau. Leipzig, Brockhaus.

— Noble inas. — Orvostant tanulmányoz, hogy gyógyíthasson. —
Van-e gyermeke. — Hirlapok, levelek. — Angouleme hg. Enghien hg. —
Vavel de Versay. — *Másik úr.* — Armer Reisender, pisztollyal kergeti ki.
— Leveleit szekrényben őrzik, csengetnek, hogy hozza fel. — Az öreg vár-
nagy és felesége, azokat is kiteszi a házból. — *Az inas szeret templomba
járni.*

1. levél (verso): — A leány alig tud járni. — Egy küldöncz...és neje tartja
összeköttetését a világgal. — Távcső. — Ablakon keresztül beszélget a paraszto-
kkal. (?) — 5 óraker 9-kor jönnek.³ — 10-korsétakocsizás. — Nem engedi meg-
gyónni az inasát halála előtt. — Bérlő a bútorokat, de nem használja. —
Kutyák kocsiba fogva s macskák kocsikáztatva. — Kintorna. — Az inas
lerakja az ételeket az előszobában, gróf maga hordja be. — Jól élnek, ün-
nepeket megtartják, jól isznak.

2. levél (recto): — *Legutolsó divat szerint öltözik a hölgy.* — Nagy
tisztaság. — Dohányzást nem tűri. Azért nem fogad fű vendéget. — Hogy
bánk a pénzzel; daczol a követekkel. — Útféle koldusnak nem ad, faluba
küldi a pénzt, hogy osszák ki. — A kivel összeveszett, annak beteg gyermekét
ápolja. — A süket asztalost szereti, azzal örömet társalog. — Kedvenc
fiúkat keres ki, meghívja Karácsony (?) fára. — Madarakat ápolja, eteti;
tiltja a fészkek kiszedését, eltemeti, ha megdöglenek. — Egy fiú, azért, hogy
nem néz ablakára, kap 24 (?) kr. havonkint.

2. levél (verso): — Asszonynak bort küld, mert nem köszönt neki
bosszújában.⁴ — Bakternak nem szabad kiáltani. — A kutyák bezárásáért
fizet tallért. — A lövöldöző fiúkat megtraktálja, hogy ne löjjenek újévkor.
— *Nem a maga kezével ír, hanem a leánnyal írat, aláírás olvashatatlan.*
— *Hirlapjait elküldi a papnak.* — *Leveleit visszakéri.* — *A szolgálónak
fehér glacé keztűt kellett viselni.* — Három lilium pecsét. — Disputálnak
levelekben 10-szer is egy nap.

3. levél (recto): — Köszöntik egymást s haza mennek egymásnak írni.
— Politikáról, tudományról, művészetről, galambokról, répáról (?), a mi
tánczoló molnárlány, falusi legények, szegény asszony. — 3—4 óraker felkel.
Lajos készíti a kávé. (NV. I. 95.) — Volter (*igy!*) Nath(an) Lessing,
Strauss Dávid. Templomba nem megy. Classicusok(at) olvassa, Wieland,

¹ Ismerőseire, kártyajátszmákra, értékpapírokra vonatkozó — s ezek
békésen megárvulnak egy gyékényen az álomvilágot építő jegyzetekkel.
Élet és irodalom igazán egy és egynemű Jókai számára.

² A kurzív szedés a notesz *tintával aláhúzott* mondatait emeli ki. A
mondatok előtti csillag azt jelzi, hogy nincsenek áthúzva. (Az áthúzás azt
jelenti, hogy Jókai az illető jegyzeteket már feldolgozta.)

³ 4-kor vagy 5-kor az «Aufwärterin», 9-kor Schmidtné, a «Bölin» (Bülau
4. fejezet 10. bekezdés).

⁴ T. i. az asszony volt bosszús, haragudott a grófékra. L. feljebb.

⁵ Amikor a levelet a papnál átadta, ill. átvette.

Heine, Börne, Locke, Kant, Schelling, Schleiermacher. Egyiptomiak eredete. — Meteorologia. — Házi gyógyszerár. — Orvost nem hivat. — Disznó orv.

3. levél (verso): — A küldött bokréta. — Nem szeretik (?), nem tudnak aludni. — Kérdezősködőnek befogatja a hintáját. — Hogy sétál (?) a kertben. — Puszt puszt. — Két neje van. — Új birtokos kezébe megy a vár. — Így csak Magyarországon lehet bántani a főbíróval.¹ — Kaspar Hauser, nürnbergi, nem talál hazá...² — Ő nem volt nőm, neve Bolta Sofia. 58 éves. Westfáliából. — Aranyakkal játszott, azokat elhajigálta mint játékmarkokat.

4. levél (recto): — Szerelmes levél Lajosához, amin rajta kapják. — Macskái utána... (halnak?), a kutya nem vesz el mástól eledelt. — Kolostorból szökött meg s akkor fogadást tett, hogy csak a kedveséhez fog még szólni és senki máshoz többé. — Nem gyónt, nem járt templomba a nő. — A homlokán megbélyegezett nő. — Angouleme hercegnő helyettesíté. — Condé herceget felakasztva találták, Condé hercegnőnek gyanítják.³ — Leonardus Cornelius van der Walk... annak öccse öröklie a megholtak. — Szegény árva s még(is) mindennek úrnője. — Barthelemyne Angese Daniels.

4. levél (verso): — Café Prokop élezjatekai.⁴ — Sourdis zsácutczája. — A fellámpászott guillotint. (NV. I. 40.) Favras, az utolsó marquis. (NV. I. 25.) — habit à la française. — Hogy neki gyászolni kell a saját nemzetét diadalain s harczolni a király ellen és miattam. Én élni akarok. Ő is elakarja magát temetni velem? — *... égettek a Sz. Iván tűznél. — Pasquier police főnök. (NV. I. 41.) — *A csillagda sétányon⁵ kuglizók. — *Port Libre fogda. — Az elpusztult Vendome tér 105. (NV. I. 19.) — Még akkor nem adta ki Napoleon a rendeletet, hogy minden ház elé járdát (?) kell rakni. — Rue des Blancs Manteaux. (NV. I. 16.)

5. levél (recto): *A vas szij (?) clubbja. — *Velencei éjék a casino Paganiniben chausse (chaussée) d'Antin.* (NV. I. 41.) — *A virágkosár utcája Pierre Lescot on loge ici a la nuit (?). — *Még akkor a Jéna és Austerlitz hídjai nem voltak.* — *Mouffetard utcában St. Pelagie börtön* (NV. I. 32, 47.) *Oursin utca, St. Medard u. 169. barriere Fontainebleau-nál végződik.* — *Chaussée d'Antin 161. NB. — *Guimard. Soubise.* (NV. I. 25.) — *Névlevakarás. — *Duguesclin ezimerében a három lilium az angolok elűzéséért. — Nem a St. Honoré utcában lakik. — *XV. Lajos tere, szobra, guillotint ismét felállítva.* (NV. I. 19.) — *Clotilde énekesnő 2 millió jövedelem és $\frac{1}{3}$ m. adósság, olasz uralkodó és spanyol admir. (Clotilde említve: NV. I. 42.)

5. levél (verso): — Saint Denisi temetőben, az úr kápolnája (NV. «Mi Urunk kápolnája») sírboltjában találták meg Cadoudalt. (NV. I. 40.) — St.

¹ Íme, Bülau szövegének kurzív kivonatolása közben születik meg Jókai az a belátás, hogy a titokzatos emberpárnak kiváltságos helyzetét keresve sem lehetne a régi *Magyarországnál* megfelelőbb környezetbe ültetni!

² V. ö. Bülau, 8. fejezet 7. bekezdés.

³ U. o., 11. fejezet 12. bekezdés.

⁴ Tehát Jókai «Angese»-t ír először «Agnés» helyett, így lesz belőle a regényben az s elhagyásával «Ange».

⁵ NV. I. 41. Innen kezdve egyideig a párizsi miliőt szinesítő, *másik forrást* (Temme?) kivonatolja Jókai.

⁶ Avenue de l'Observatoire.

Leuben tartották meg Lamballe hercegnő (?) miséjét halála utáni napon. NV. I. 19. ?) Ottovairi zsidó vette meg a St. Denis templomot tíz aranyért s salétromtárat csinált belőle, aztán árendába adták 3000—1000 frankért a kert, ... (NV. I. 19.) — Medve utcában a Madonna (NV. I. 1.) — M...ll (Mademoiselle) Guimard házat lottérián elnyerte egy úrhölgy, eladta Perregault (a NV.-ban «Perigault») attól elvették (helyesbíti Jókai:) örökölte Marmont, eladták (?). (NV. I. 25.) — Incroyables. (U. o.) — Lais és Aspasia Tallien és Recamier mme. (NV. I. 41.) — *Diadal-utca, Chantereine, Chaussée d'Antin*. — St. Martin utca, rue aux ours hét és 12 óra közt csendes egyébként lármás. (NV. I. 1.)

6. levél (recto): — Bichet tanár boncz. (NV. I. 40.) — Passage Colbert ruhátár. (NV. I. 28.) — Musard örült galoppja. (NV. I. 41.) — *Reservoir du guillotín Luxembourg palota. — *A dobos 428. — Themire. — Heringerlot bankár 457. (NV. I. 38.) — Bagatelle vár NB. (NV. I. 19.) — 2 millió Marie Antoinette. — *Egerton lord bizonyítványai 502. — Very és Legacque vendéglői Rue Rivoliban. (NV. I. 41.) — Lucien Bonaparte egy ... ért (lakomáért?) 75 ezer frankot fizetett. (NV. I. 41.) — Popt St. Michel még akkor tele volt házakkal. — *Cerutti utca az incroyableoké. — Hardy és Riché restauránatok. (NV. I. 48.) — Cerutti utca Thelusson hotel, (NV. I. 38.) Chantereine színpadja (?).

6. levél (verso): — *Bobéche, Galimafré, bohócok*. — *A paphoszi kert*. (NV. I. 41.) — *Rougemont, de Löwenberg kéjlek Páris közepén Boulevard Poissonnière, oáz (?) kertekkel. — *A boulevardok(on) híres emberek temetése. Carneval maskaráták. XVI. Lajos utolsó Cloche — *Gentil Bernard modoru (?) versek. Helvetius. — *Egy örömlány Marie Antoinettel együtt lefejezve, együtt a kocsin. — *Marion de l'Orme 536.¹ *Napoleon Fulton* (a NV.-ban helytelenül: «Foulton») *gőzös ajánlata Angliát megátámadni*. 539. (NV. I. 42.) *Panorama*. (NV. I. 41.) — *Az utolsó játéknap.

7. levél (recto): *— Poissonnière, a schweiziek gödre. *— 1739 Carmagnole, 1814 Farandole. *— A szűz Susanne, színmű, célzás. — Napoleon minden frónak, a ki megnevettette, 3000 frank évdíjat adott. *— Carousselier.²

7. levél (verso): — I. A Cythere dandára. — II. Az adomázó király. III. A kitalálhatatlan..... IV. Zöld Marcezi tréfái (?). V. A macskák fejedelmnöje. VI. Plató³ és Epicur együtt. VII. A feleségét kereső. VIII. Mindenféle mesék. IX. Láthatatlan menyasszony. X. Az 1809-iki insurrectio. XI. A ki minden titkot megold.

A sárga könyv, a nő elárulja, a szerető megmenti.

8. levél (recto): Edelspracht (áthúzva, melléje tintával) Landsknecht-schild.⁴ Mercatoris. Feuermann Tóbiás. Tromfszky Fülöp. Doboka Márton. Határi (?) Ádám.

¹ V. Hugo romantikus drámájának címe, ill. hősnője. A számok nyilván valamely forrásmű lapszámai, — a titokzatos Temméé?

² Itt végződik a második forrásmunka rendszeres kivonatolása, s következnek a szabad kombináció, a hozzáköltés jegyzetanyaga.

³ Eredetileg így: «Platói szerelme» stb.

⁴ Katalin álnevét tehát eredetileg másnak tervezte Jókai.

8. levél (verso): Vizsgálja az új szomszédnőt. — Jótékonyágban találkoznak, levelezés lesz belőle. — Mit csinál a leány magában, játék. — Még gyermek. — Többé nem alhatunk egy szobában. — Alszik ön, Lajos. — Hintaja. . . macskát, madarat, kutyát egymáshoz szoktat, kibékít; macskátul elveszi az egeret s szabadon bocsátja, madarait eltemeti. — Úszni tanul; gyönyörűség az olvadó aranyban úszni.¹ — Megijed Hiripi (?) Istóktul. — Lajos dalol a tavon.

Számozatlan levél (recto): — a világ folyását tanulmányozza,, orvostan, gyógyít. — Híre megy, hogy nem szabad nála dohányozni s hogy pisztollyal fenyeget. — Kintornán játszik, Lajos tanítja, classicusok, ismerteti botanikát, csigaismét,² pénzzel játszik, triktrak. — nem mer többé vízbe menni; elfeledi az úszást.

U. az a levél (verso): — *Meglátja a rablókat, inast hátra hagyja, . . . megy segélyére, nőt megkötözve találja, kéri, hogy ne adja fel az esetet.*³ — *Zöld Marcsi*⁴ megjelenik nála. — Azt tanácsolja, hogy ne hagyja el éjjelre a leány szobáját, azontúl féltözve virraszt s a süket asztalossal deszkafalat húzat a leány ágya elé⁵ — Lajos megbetegszik, orvosért megy a leány, beteg kikergeti dühbe jön. — Barthelmy keresi a feleségét. — Katalin átmegy Lajoshoz. — Lajos Katalinnal kocsiz ki. — Találkozás Barthelmyvel. — Katalint jegyesének állítja.

9. levél (recto): *Tolvajokra csak botot visz.* — *Nő kéri, hogy ne jelentse fel a merénnyt, mert akkor Sátánmét veszik gyanú alá.* — *Sátán Laci felesége betakarva dunnával* (?) süket asztalos csak háborúról (?) beszél. — Doctor nem menne ki száz aranyért. — Marie sejti vagy látta e találkozást. — Meghalt a verebe, rá talált lépni, a madaraknak osztja szét a . . . (többit?).

9. levél (verso): — A leány szerelmes levelet ír Lajoshoz; mért nem szabad neki szeretni; nincs kit szeressen. Hozzon ön nekem anyát. — Többé nem kocsikázik ki. — Írni akar a nőnek a kertésztül. Szeresse ön az én Lajosomat. — Az én nevemet átadták egy másik lánynak, adják már most nekem annak a nevét. — *Szent Crispin csizmát akar kifoltozni.*

10. levél (recto): A leány már csak egy körülzárt kertben sétálhat egyedül, a mióta Lajos azt tudja, hogy ő szereti. — *Lajos kétségbeesve könyörög az éghoz, hogy fordítsa el a leány szivéről ezt az érzést s attól fogva szigorúan bánik vele.*⁶ — Komornyiknak. Meg akarod gyónni, hogy elcserélted a saját leányodért. — Államatitkot nem őriz a pap. — Ha el kell kárhoznod, hát azt is álld ki, ha te odamégy, én is oda.⁷

10. levél (verso): — Felszólítja a főbíró insurrectióra. — Kardját megcsókolja (NV. II. 12.). — Ajánl lovas dandárt kiállítani. — Kihozza ölében

¹ Néha már az első mozaik egy-egy kövecskéje lírai csiszolást kap.

² Jókai megírja a *Csigák regényét!*

³ T. i. ne jelentse be.

⁴ Ez volt Sátán Laci első neve.

⁵ A süket asztalos Búlauból került ide, de helyét csakhamar elfoglalta a magyarosabb ezermester, aki persze nem deszkafallal védi meg a Névtelen vár úrnőjét, hanem a modern technika egy tetszetős vívmányával.

⁶ Magában a regényben Marie szerelme Lajos iránt enyhült vonásokkal jelentkezik és Lajos «kétségbeesése» sem fejlődhetik ki.

⁷ Itt is előre megfogalmazott hatásos mondás.

a leányt. Látott-e istennőt valaha nézze meg az arcát (NV. II. 12.). — Leány megijed, hogy Lajos csatába megy. — Hagyok önnek itt anyát. — Kéri főbíróat násznagyul. — Katalin maga jön válaszul. — Elmondja neki, hogy ki a leány. — Leány keblére borul Katalinnak. Először ölel 16 év óta nőt a keblére.

11. levél (recto): — 184. Io son il brigante Trentatrante. Én meg a Sátán Laczi. — Napoleon a táborban a közkatona zsebéből eszi meg a krumplit. — Lannes. Napoleon Murat miatt. 127. II. — 186. Katonák hogy keresik az élelmiszert a földeken. Bor és olaj van. *— 187. Danzigi chokolade Lefebrenek. *— 188. Napoleon gyűlöli az asszonyokat, kik politikába avatkoznak, királynékkal is szigorúan bánik. *— 189. A kis gyereket megöleli, ki őt élteti. — Spanyolok elfűrészelik tábornokot s égő kemenczébe vetik. René (?) Pavetti. *— Tilsiti béke, Eylau csata. — Spanyol pasquillek Bécsben. — *Az égő hídön átrugtatni(-nak?)*.

11. levél (verso): — Várjon az őrtüznél. — Katalin vagy Themire.¹ — Ebersbergnél átmenete a Traun égő véres holttesteken(?) keresztül. . . . (NV. II 6 s k. l.) Napoleon. — 190. Maj. 12. Bécsbe bevonul. — 191. Az osztrákok, táboru k Duna. Aspern. — 192. A lobau sziget. — 193. A fekete légió. — 194. Egy darabból álló híd Pozsonynál. 240 láb hosszú 211 (vagy 2. II). — 195. A parlamentérhez: Írja (?) az ön vezérének, ha nem tudja még, hogy én megtámadom. — 196. Vihar, mennydörgés a hídverés és győzelem (?) alatt. — 197. Milyen a bor? Lobau szigeten.

12. levél (recto): — 200. Avanti signori briganti, cavalieri ladroni avanti. — 201. Nem ad neki vizet Themire. — Eufrat fehér ló. — 198. Csatában is (?) orgyilokkal fenyegette a . . . — Legjobb vezérei elhullottak.

12. levél (verso): — Mi az a világ? Miért haragszik? Miért nevettek? Mi van a könyvekben? Mi a történet? — Mint haragíthatnálak meg? Megcsókollak. Látod, hogy megharagítottalak. — Kedves Lajos, szeress engem. Óh Isten, hát van-e bálványimádó, a ki jobban szereti bálványát, mint én téged? A hogy a hosszéiníta szereti Hosszeint. Hát akkor arra kérek, hogy ne szeress engem olyan nagyon. (NV. I. 145.) — Hiripi (?) Istók. 348. *— Erdélyben elfogott vadember. . . . — gyökérlángot vet, — *A halászok hálói beleakadnak a hajdani fatörzsekbe.*²

13. levél (recto): 1737-ben Rusztról Ilmiczre gyalog átmentek. — Egres fenyes erdők. — Lóhitáz a talaj. — Nádszálon át vezet isznak. — Földrengésnél megrepedt az ingovány talaja végig. — Az égerfák felemelkednek, s a fűzfák elmerülnek. — Tavak nevei. Királytó. — Földvár, Rókadomb, földsziget, Hosszudomb, Imeldomb. — Öreg fenyes. — Török rézék. — Darvak lármája alig különböztethető meg az emberi lármától.

13. levél (verso): — Mesterséges lábat koldusnak. — Zsvány fiát felfogadja. — Gyermekehely. — Azon vitáznak, hogy magányosok, vagy menhelyek ápolhatják-e jobban a gyermekeket. — Küld 50 ludort, de kikö-

¹ Fejezetcím lesz (IX.) s olyan hatásos névszimbolika, mint a *Fekete gyémántok* «Eveline vagy Evila?» kérdése.

² Innen kezdve a Fertőre vonatkozó adatgyűjtés keveredik a háborús anyaggyűjtésbe.

éssel, hogy Sátán Laczi fiát ne vigyék a menházba, nő aztán felfogadja szolgálónak Sátán Laczi feleségét, akkor mégis oda kerül a fia. — Antiquitas Sabariensis. 1286-ban Feketető, Jakabfalva, Fertő, Sárkölygye. Kenderalja. NV. I. 107.) Fertőben Széplak táján két harangot találtak, Széplak tornyában az egyik: — 7 esztendeig nő, 7 esztendeig apad.¹

14. levél (recto): — A világ szép rendét gúnyoló háromláb. — A pap mindig egy véleményen van, a nő ellentmond, ez teszi érdekessé. — A bodnár sulyka. — Adózók panasza a Fertő változásai miatt. — Nem lehet róla mapát csinálni. Krieger, Tunker. — Vittnyédi Rába visszafelé foly. — *Hanság tartja el szénával Bécsét.*

14. levél (verso): — *Sátán Laczi lángjegy hat újj nyúlászáj. — Tanácsot ad: rabló ellen nem véd más, mint a bátorság. Éjjelre el ne hagyja azt a szobát, ahol a kincsét tartja. — Fegyvereit használatlanokká tette. —* Megírja a bárónőnek az esetet. — Az ajánl neki egy néma asztalost.² — Az alcoveot elsiratja. (NV. I. 181.) — Orvos pletyka bárónő ellen. — Hajókkal udják a Dunáról felhordani az épületfát a Répczén. — Valeria tartomány Galerius feleségéről. — Kelták 376.

15. levél (recto): — Bojotok pusztája. Pejoni (?) Strabo kastélya, Eginhard az avarok körsánczait rabolják ki a gallusok N. Károly alatt.

15. levél (verso): — Lovas század jön a helységbe, katonák jó mulatatók. — Zenekar, tűzijáték, lófuttatás, bűvészet, kártya, caroussel, ál Catalani, andres Stadl andres Madl, tiszték visznek feleségeket is, lehet bált adni, Istókot felöltöztetik betyárnak, pipával a szájában, pyrománia, szindarabok, Kozebue. — Nekem csillagom van. Hol van? Te vagy az. Mikor aztán az a csillag lehull. — Ha van Isten az égben, úgy az engem meghallgat (magához vesz?). Az teszi fel önnek (?) a koronát. — Van egy francia nő, aki örül nemzete vesztésén. — Adjon nekem más nevet. — Catholicus lett a nő.³

16. levél (recto): — Önhez akarok menni, elfogad-e? — Nekem ez csak jux. — Más nem hiszi el, ez meg odébb megy. — Mondta volna inkább, hogy kedvese vagyok.

16. levél (verso): — A férfi helyzete, ki nem szerelhet, mert nem vihet nőt a házhoz. — Nem akarja őt elfogadni, mert nem akarja elválasztani a másik nőtől.

17. levél (recto): — Dupla ágyu, hordozható paizs, gumi elasztikum csizma, szélpuska regement, mágneses golyók, fára felmászva lőni. — Mikor érintkezésbe jön Lajos az eddig ismeretlen néppel, táblalírákkal.

17. levél (verso): KÉPEK.⁴ — A hallgatózó leány. — A macskákkal játszó. — A vizi szörnytől megijedő. — A megkötözött nő. — A kis szörny kicsiholt pipával. — Kihozza ölében a leányt. — Cambray és Katalin. — A nő a táborban. — A leány a nő keblére borulva. — Harcz Fervlansal. — Kend az Alvinczy? — A beteg leánynál.

¹ T. i. a Fertő.

² Az asztalos helyett: Mátyás mester. L. feljebb.

³ T. i. Katalin.

⁴ Jókai jegyzőkönyvecskéiben sokszor szerepel ez a cím. Illusztráció-témákat válogatott ilyenkor? Vagy — mint Diderot — ezeké a tablókka akarta kiszélesíteni a cselekmény hatásos pontjait?

A 18., 19., 20. és 21. levélen az insurrectióra vonatkozó anyaggyűjtés egy részét találjuk. Érdekesebb a 22. levél hátlapjától kezdődő összefoglalási kísérlet, melynek címe:

22 (verso): *Sorozat.*

1. Katonaság érkezik.	18. Alispán jö felhívni.	
2. Mulatnak.	14. Kihozza ölbe a leányt.	VII.
3. Nő átmegegy.	15. Leány kéri, ne menjen.	
4. Barthelmy.	V. 16. Alispánt átküldi násznagyal.	
5. Nő visszatar. Orvos pletykázik.	17. Insurgens-tábor, új világ megismerése.	
6. Leány sejt.	18. Lajos levelet kap.	VIII.
7. Madarát eltemeti.	19. Katalin töprengése.	
8. Komornyik halála.	20. Cambray megjelenése.	
9. Leány levelet akar küldeni nőnek.	21. Marie és Cambray.	IX.
10. Leány kifakad, anyát, nevet követel.	22. Katalin felkeresi Lajost a táborban.	
11. Fertő felmérése.	VI. 23. Lajos megesküszik Katalinnal.	X.
12. Insurrectio.	24. Katalin vezeti Fervlans ellen.	

23 (recto):

25. Fervlans a daemonlegióval a Fertő hanságán.	XII. 28. Harcz az insurgensekkel.	
26. Istók felgyújtja a bozótot.	29. Fervlans vége.	
27. S. Laczi és társai dolgai.	XI–XII. 30. A leány elhunyas.	XIII.

23 (verso): — Marie Katalinnál. — Leül a földre nevetni, hogy őt hiszik V. szeretőjének. — V. megmutatja K.-nak Marie levelét. — K. megszereti Mariet.¹

24 (recto): — Katalin töprengése. Elhagyja-e Vavelt, nagyon szereti. — Mariet is megszereti. Hát leánya? — Még is elhatározza magát, hogy nem viszi el Mariet. — Ekkor jön Cambray.

24 (verso): — Cambray átmegegy a N. várba. — Marie. . . . otthon. Katalin le akarja beszélni ragályos betegséggel. . . . , hogy Cambray el fogja neki mondani, hogy ő Themire. Erre én azt fogom neki mondani, hogy ő, a helyett, hogy elveszített volna, megszabadított engem. — Lizett nem megy veők, ott marad.

25 (recto): — Fervlans levele vádolja Katalint, hogy bele szerett Vavelbe s ezért neki erőszakkal kell elvinni Mariet. — Alispán adomázik hőstet-tekről. — A levelet Sátán Laczi viszi Vavelnek. — Vavel elküldi a gyűrűvel Laczit Mariehoz. — Sátán Laczi a Névtelen várban fiával. — Marie követi kis Laczival. — Cambray ott marad a fülkében holtan és bezárva. — Eiviszi Tatába, orvossal találkoznak, azt megfogja, elhelyeztetni Mariet. Visszamegy Vavelhez.

25 (verso): — Fervlans átakar kelni a Hanságán, földindulás szakadéka vissza tartja. Hiripi (?) Istók felgyújtja előtte a bozótot. — Vavel Fervlansra

¹ Ujra visszahajlunk a kialakítgatás jegyzetei felé.

rá ut, megöli. — Sátán Laczi harsza a daemonokkal. — Katalin inni ad Sátán Laczának s Fervlanst leszidja.¹

26 (recto): — Vavel az örtüznél Katalinnal. — Égesse el az okmányokat, hadd legyen vége az álomnak. — Alakok.

26 (verso): — Marie kéri haldokolva Vavelt és Katalint, hogy szeressék egymást, feledjék el a multat és ötlet, s rejtőzzenek el hogyan, hová?*

Most újra a nemesi fölkelés és a háború történetének részletezése következik a 27. levéltől a 37-ig. Csak egy-két nagyon jellegzetes följegyzést írunk ide:

34 (recto): — 153. Guillaume győri grl. leányát, feleségét pesti elfogja.³

34 (verso): — 162. Daemonok 6-ik olasz ezred.⁴ — 155. Proclamatiók Bajor orgban épen ugy sikertelenek, mint a fr. M. orgban.⁵

*

Alig szakad vége a *Névtelen vár* sok száz jegyzetének, a 38. levélen a Bülaú olvasásának köszönhető másik regény terve következik, így:

38 (recto): *Kalandor*.

- I. Ostrom alatt.
- II. Tatár élet.
- III. Rabló élet.
- IV. Rabló idyll.
- V. Megtérés.
- VI. Herczegi élet.
- VII. Fogság.
- VIII. Jelenet.

38 (verso):

- XVI. Keletindiai élet.
- XVII. Mákony álmok.
- XVIII. Hütlen asszony.

IX. Koldus élet. Csalók.

X. (Sekrestyés. *Ez a szó áthúzva, helyette:*) Katonának eladva.

XI. Sekrestyés, apácák, papok.

XII. Hamburgi korhely élet.

XIII. Hazatérés apai házhoz.

XIV. Hollandi jámbor élet (?).

XV. Nagyravágyó feleség.

XIX. Ördög lovagok, hamis pénzverők.

XX. Kapitány szeretőjének férje.

XXI. Az ördöngös tallér.

Ez már nem anyaggyűjtés, legalábbis nem abban az értelemben, mint a *Névtelen vár* számára történt. De ezen a különbségen alig csodálkozhatunk. A *Hirhedett kalandor* egész vonalvezetése készen átvehető: ez nemcsak anyag, hanem kiformált cselekvény is. Alig van egy-két mondata Bülaú-Stramberg történetének, amely — azon a helyen és abban az összefüggésben — ne szerepelne Jókainál. Itt tehát adatgyűjtésre, apró részletek följegyzésére nincs szükség. Elő lehet venni a *Titkos történeteket* s magyarrá fordítván a szóbanforgó fejezet

¹ NV. II. 155. — Ezután *Alakok* c. idegen jegyzetanyag kezdődik.

² Ezután folytatódnak az *Alakok* c. jegyzetek.

³ A mag tehát itt is történelmi.

⁴ A «daemon-legio» tehát nem Jókai kitalálása.

⁵ Fentebb láttuk, milyen nagy jelentőséget kap ez a NV.-ban.

címét, az igazi regény síkjába kell áthelyezni az egyébként óvatosan megörzött cselekvény egész összefüggését.

Csak néhány részlet elmélyítése kedvéért kellett Jókainak külön tanulmányokat végeznie. Nincs terünk arra, hogy a notesz minden ily szempontból gyanús sorát ideiktassuk, de vannak kétségtelenül ehhez a munkához tartozó bejegyzések, így pl. a 48. és 49. levél:

— Toronybul lelőgő kalithban nábob Audh krokodil tó fölött. (HK. 192—193.) — Zeib-al-niffa 527. Sommer Indiában. (HK. 193. s k. 1.) — A hős Begum 581.

— A Muhkalb vérivó és a baziliskot tojó 548. — A ki a Muhkalbot meg akarja látni, úgy megnő a feje, hogy nem tudja visszahúzni. 546. (HK. 153—154.)

— A szerelmes és a Muhkalb. — Tallért körül metszi. Domine salvum fac regem; fölmetélik (?).

Talán ide tartozik az az Indiára vonatkozó, de a *Hírhedett kalandorban* föl alig használt anyaggyűjtés, amelynek nyomait az 51. levél után következő számozatlan levéltől kezdve találjuk.